

CORVIMACHIA, AVAGY A SÓLYOM-HOLLÓ HÁBORÚ MOTÍVUMA PICCOLOMINITŐL PRAYIG¹

MÁTÉ ÁGNES

E kötet lapjain Pajorin Klárát, Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa magyarországi kapcsolatrendszerének kiváló ismerőjét köszöntjük születésnapján. Jelen tanulmányomban egy, a XVIII. századi magyar művelődéstörténet körébe tartozó Piccolomini szöveghely esetét szeretném átnyújtani neki ajándékként.²

Pray György 1749-ben Nagyszombatban jelenttette meg *De institutione ac venatu falcorum libri duo* című művét. Solymászati tankölteményét később kibővítette, ám az abban a formában nem került sajtó alá. Az újabb változat második könyvében Pray csaknem nyolcvan soron keresztül (239–316 skk.) a sólyom és a holló ősi ellenségeskedéséről mesél, s egyik jegyzetében a történet forrásait is megjelöli:³

- Hoc metuens prius a parvis exordia sumas*
250 *Et graculis sine, vel raucis cornicibus arma*
Inferat, aut etiam corvos in proelia poscat,
Tantum neu multos contra pugnaverit unus.
Ni caveas, forsán veteres injuria motus
Excitet, et patrum reparent bene damna nepotes.
255 *Nam major vero est nisi fama, et crevit eundo,*
Qua se se miris Belgarum (u) litora pandunt

¹ A tanulmány létrejöttét támogatta a Foundation for Polish Science – International PhD Program, valamint az Európai Unió European Regional Development Fund alapja. A szerző jelenleg az Institute for Interdisciplinary Studies „Artes Liberales” University of Warsaw hallgatója.

² Itt szeretném megköszönni Kasza Péternek, hogy Pray művének erre a helyére felhívta a figyelmemet, s rendelkezésemre bocsátotta Pray szövegének latin és magyar változatát kéziratban, melynek kiadási munkálatait szegedi kollégákkal, Czerovszki Mariannal közösen végzik.

³ Österreichische Nationalbibliothek, ms. 10070, 24.

*Flexibus, exesa perhibent in rupe locasse
Falconem nidos, sive illum huc copia praedae,
Sive loci facies traxit: jam prolibus auctus*

(u) *Hujus proelii meminit Aeneas Sylvius in Europ. cap. LIII.
et ex illo Gesnerus Ornitholog. Lib. III. ad eum fere modum, ut
utraque pugnantium pars ratione praedita fuisse videri possit. Eam
narrationem, quia poetae, non historici partes agimus, excutere
non vacat. Consortum autem id proelium est in Germania inferiore
haud procul Leodio.*

Pray tanúsága szerint a sólyom-holló háborúról Aeneas Sylvius Piccolomini *De Europa* című művének ötvenharmadik fejezetében emlékezik meg, és tőle veszi át a történetet Conrad Gesner *Ornithologia*-ja harmadik könyvébe. Ami Gesner munkáját illeti, Pray adatai helytállóak, hiszen a svájci természettudós *Historia animalium libri V.* című munkájának harmadik kötete a *De avium natura*, amely először 1555-ben jelent meg. E kötet 59–60. oldalain hivatkozik Gesner Piccolomini szövegére:⁴ „In Gallia Belgica, non longe ab urbe Leodio (verba sunt Aeneae Sylvi in descriptione Europae capite 53.) praelium inter falcones et corvos constanti fama gestum ferunt huiusmodi.”

Gesner hivatkozásából ez nem derül ki, de a szóban forgó fejezet Bologna városáról mesél, s a *De Bononiensibus et factione inter Baptistam Connetulum et Hannibalem Bentivolum* címet viseli. A caput egy furcsa hangyaháború leírásával kezdődik, amely Bologna környékén esett meg, majd egy ehhez hasonló, állatok közötti harc példájaként hozza fel Piccolomini a Liège környéki madárháború esetét. Ez aztán ürügyet ad neki arra is, hogy említést tegyen egy emberek közötti, ugyancsak Liège szomszédságában lezajlott nagy csatáról, majd végre eljut szorosabb tárgyhöz, a bolognai Conevoli és Bentivoglio család közötti konfliktushoz. Nekem két olyan kiadást sikerült kézbe vennem, amelyben a madarak háborúja valóban a *De Europa* ötvenharmadik fejezetében található, ezek pedig II. Pius *Opera omnia*-jának 1551-es és 1571-es bázeli kiadásai.⁵ Ezeken kívül egy korábbi és egy későbbi kiadást vizsgáltam meg. Az 1491-ben Memmingenben⁶ megjelent ösnyomtatványban az egyes országokról szóló részek nincsenek külön címszerű összefoglalóval és sorszámmal ellátva, azokat csak egy kis

⁴ A Gesner által idézett részt a függelékben olvasható Piccolomini-szövegben dőlt betűvel jeleztem.

⁵ Pius II. Pontifex Maximus [Aeneas Sylvius Piccolomini], *Opera quae extant omnia*, Basel Henricum Petri, 1551, 451–452. Jegyzetekben: B1. Illetve Pius II. Pontifex Maximus [Aeneas Sylvius Piccolomini], *Opera quae extant omnia*, Basel, ex officina Henricpetrina, 1571, 451–452. Jegyzetekben: B2.

⁶ Aeneas Sylvius Piccolomini, In Europam, Michael Cristan ed., Memmingen, Albrecht Kunne, [1491 márciusa előtt], számozatlan. Jegyzetekben: M.

kezet formázó bekezdésjel különíti el egymástól. Az 1609-ben Helmstedtben⁷ napvilágot látott kiadásban pedig – amely Gesner munkájánál jó ötven évvel későbbi, de Pray szempontjából szóba jöhetne forrásként – a Bolognáról szóló fejezet nem az ötvenharmadik, hanem az ötvennegyedik (LIV.).⁸

A fentiek közül tehát az 1551-es *Opera omnia* szövege megjelenési idejét tekintve meg is felelhetne Gesner és Pray forrásának. Ha azonban összevetjük egymással a *De Europa* LIII. fejezetét és Gesner szövegét, találhatunk bennük néhány árulkodó eltérést. A svájci tudós kihagy egy mondatot arról, hogy a marhapásztorok a közelből látták, amint a holló feldúlja a sólyom fészket, és észre vették a vonakodó és nyugtalan sólymot: „Spectaverunt id ex proximo bubulci, fugientemque trepidum Falconem annotavere”.

Mutat némi eltérést a két szöveg szóhasználata ott is, ahol arról mesél, hogy a hollók a csatatér északi, míg a sólymok annak déli részén csoportosultak, hiszen míg a Piccolomini-szöveg 1551-es változatában „septentrionalem” szóalak szerepel, addig Gesnernél „septentrionem”. „Postridie (mirabile dictu) Falcones Corvique quasi ex toto orbe ad pugnam vocati, isti septentrionalem, illi meridionalem partem tenentes [...]”.

Végül, míg az *Opera omnia*-ban a liège-i lakosságot „populus Leodiensis”-ként említi, Gesner „Leopoldiensis”-ről beszél, amely azonban nem Liège, hanem Lemberg, avagy lengyelül Lwów városának lakóit jelenti. Ezek alapján tehát azt mondanám, hogy Gesner forrása nem pontosan az 1551-es *Opera omnia* lehetett, hanem egy ahhoz igen közel álló latin változat.

Mi a helyzet azonban Piccolomini és Pray szövegének viszonyával? Úgy vélem, Pray György szövegében közvetlen bizonyíték nincs arra, hogy Piccolomini munkáját a jezsuita kézbe is vette volna. Pray valóban *poetico more* kiszínezi a sólymok és hollók csatájának leírását, de a benne foglalt pusztá tények ismeretéhez, hogy a csata Leodium mellett játszódott le „non longe ab urbe Leodio”, és hogy a madarakat, mint szinte értelemmel bíró lényeket „tanquam rationes capaces essent” ábrázolja Piccolomini, nem kellett feltétlenül olvasnia is a sienai humanistát, elég volt Gesner szövegét ismernie. A Gesner-féle és a Piccolomini szöveg közötti eltérések közül pedig Pray munkájában is csupán az látszik, ami nem látszik, azaz Gesnerhez hasonlóan a magyar jezsuita sem utal a marhapásztorokra, mint a madarak közti harc szemtanúira. Feltételezésem tehát az, hogy Pray György csupán Conrad Gesner munkájának egy jól kivá-

⁷ Pius II. Pontifex Maximus [Aeneas Sylvius Piccolomini], *Opera geographica et historica*, Helmstadt, Johann Melchior Sustermann, 1609, 333–335. Jegyzetekben: H.

⁸ A tanulmány függelékében e négy kiadás szövegét kollacionáltam, az 1551-es *Opera omnia* (B1) szövegét véve főszövegnek, csupán azon az alapon, hogy időben ez áll legközelebb Gesner munkájához. A jegyzetekben jeleztem, ha más kiadás(ok) szövege(i) ettől eltérő olvasatot hoznak.

lasztott helyét színezi tovább saját tankölteményében, de az eredeti forráshoz, Aeneas Sylvius művéhez nem nyúl vissza.

Pray György idézett jegyzetében azzal mentegetőzik, hogy költőként nem feladata a történész munkáját elvégezni, s ezért nem kutatja a sólyom-holló háború valós alapjait. Magam sem történészként, s ezért talán néhol hiányosan, de megpróbáltam fényt deríteni a *De Europa* szóban forgó fejezetének néhány érdekességére.

Ahogy történeti munkája egészében, Piccolomini ebben a fejezetben sem szolgál részletesebb felvilágosítással az események pontos dátumáról. Már műve elején felhívja rá a figyelmet, hogy a III. Frigyes császársága idején történt, kortárs európai, avagy keresztény népek körében lezajlott eseményekről ír⁹ – közönsége tehát emlékszik, vagy emlékezhethet még az események többségére. Nem így a mai olvasó. Az ötvenharmadik fejezet nyitójelenete a hangyaháború, amelyről Piccolomini egy bizonyos Nicolaus Pistoriensistől hallott, de hogy ez az ember valóban a sienai püspök helyettese volt-e, ahogyan egyes szövegváltozatokban áll, arról nem sikerült többet megtudnom. A forrásul szolgáló elbeszélő azonosíthatatlansága ellenére a kisebb és nagyobb méretű hangyák harcát leíró történet valós alapokon nyugszik. Egy útikönyvből tudom,¹⁰ hogy Bologna járás területén fekszik a Monte delle Formiche, vagyis a Hangyák hegye. Minden évben szeptember elején, Kisboldogasszony ünnepe körül egy érdekes természeti jelenség figyelhető meg itt. Erre a helyre rajzanak ugyanis egy szárnyashangyafaj, a *Myrmica Scabrinodis* egyedei, s násztáncukat követően a kisebb méretű hímek tömegesen elpusztulnak. Ami tehát a XV. századi szöveg tanúsága szerint csata, valószínűleg a hangyák párzási szertartása volt. A néphit szerint, tekintve a jelenség időpontját, ezek az állatok Mária születésnapja tiszteletére mártíromságot szenvednek, ezért a hangyatekemeket, amelyeknek gyógyerőt tulajdonítanak, Kisboldogasszony ünnepén még ma is megáldják a templomban és szétosztják a hívek között. A hegyen a XIII. századtól Santa Maria di Zena néven tartanak számon egy szentélyt, amelyet a források a XV. századtól már Santa Maria Formicarum néven említenek. Nem találtam pontosabb adatot arról, hogy mióta hívják így a szentélyt, de lehetséges, hogy a Bologna környéki hangyarajzás jelenségét éppen Piccolomini írja le először, itt a *De Europa* lapjain.

A fejezetbe ennek az állatok közötti csatának az ürügyén kerül be a belga területen lejátszódott s Praytól is idézett sólyom-holló háború története. Itt sincs pontosabb utalás az esemény időpontjára, csupán azt tudjuk meg, hogy kis idővel később ugyanazon

⁹ „Quae sub Frederico tertio eius nomine Imperatore apud Europeos, aut qui nomine Christiano censentur, insula, homines, gesta feruntur memoratu digna, mihique digna tradere posteris, quam brevissime libet commiscebimus, aliqua interdum alius repetita, quemadmodum locorum, rerumque ratio exposulare videbitur.” Lásd: B2, 387.

¹⁰ [http://www.provincia.bologna.it/turismo/Download//Pubblicazioni/Itinerari_di_Vallata/Guida Itinerari_di_Vallata_completa.pdf](http://www.provincia.bologna.it/turismo/Download//Pubblicazioni/Itinerari_di_Vallata/Guida%20Itinerari_di_Vallata_completa.pdf). 2012. január 26.

a helyen került sor egy, a liège-i püspökségért vívott harcra, amelyben az egyik felet XIII. Gergely [!], a másikat XII. Benedek [!] pápa támogatta. „Exin parvo tempore interjecto, cum duo de Leodiensi ecclesia contententes, alter a Gregorio tertiodecimo, alter a Benedicto duodecimo in episcopum electus, (erat enim inter illos de Romano Pontificio discrepatio) ambo cum copiis in eundem locum pugnaturi venerunt”. Kis kutatás után azonban kiderül, hogy e két egyházfő nem lehetett egymás vetélytársa a pápák és ellenpápák mégoly zavaros időszakában sem, ugyanis XIII. Gergely 1572–1585 között, XII. Benedek pedig 1335–1342 között ült Szent Péter trónján. Ez esetben egy, már az általam látott legkorábbi nyomtatványban is meglévő szedési hibáról van szó, a két pápa sorszámát ugyanis felcserélték. Valójában tehát a XII. Gergely (1406–1415), azaz *Gregorio duodecimo*, és XIII. Benedek (1394–1423), vagyis *Benedicto tertiodecimo* pápa által támogatott harcoló felekről van szó. A szóban forgó csata 1408. szeptember 23-án a Liège-hez közeli Othée-nál zajlott le. Bajor János liège-i püspök érdekeit Félelemnélküli János (Jean-sans-Peur) burgundi herceg serege képviselte, amely a liège-i lázadó polgárság Thierry de Perwez vezette csapataival küzdött meg.¹¹ A mi szövegünk tanúsága szerint a kegyetlen csatában János herceg mintegy harmincezer ellenséges katonával végzett, egy másik forrás azonban a csata összes áldoztának számát teszi ugyanennyire. IV. Henrik angol király a csatát követő évben levélben fordult XII. Gergely pápához, s tiltakozván a további vérontás ellen, kérte őt a XIII. Benedekkel való megbékélésre.¹² A király levele azonban nem érte el célját, hiszen a két pápa sosem egyezett ki egymással, s a mindkettejüket deponáló 1408-as pisai zsinat határozatát sem tartották magukra érvényesnek, így az ott megválasztott V. Sándorral együtt hét évig három pápája is volt a katolikus egyháznak.¹³

Piccolomini kételkedve ír a sólyom-holló háború hitelességéről: „Sed de illo Falconum atque Corvorum suam cuique opinionem relinquimus, veri periculo penes famam dimisso.” Az esetről azonban egy egykorú forrás, Monstrelet város krónikája is beszámol.¹⁴ A francia szöveg szerint hollók (corbeaux) szálltak szembe egy vörös kányák

¹¹ Richard Vaughn, *John the Fearless: the Growth of Burgundian Power*, Vol. 2, The Boydell Press, Woodbridge, 2005, 49–67.

¹² „[...] and now of late, to the number of thirty thousand soldiers, who have been slain through the dissension moved about the bishopric of Leodium between two set up, one by the authority of one pope, the other by the authority by the other pope, fighting in camp for the title of that bishopric [...]” The Acts and Monuments of John Foxe with a preliminary dissertation by the Rev. George Townsend, Vol. 3, 1837, 308. <http://books.google.hu/books> 2012. január 26.

¹³ V. Sándor alig egy évvel megválasztása után meghalt, s XXIII. János lépett a helyébe, XII. Gergely pedig 1415-ben hunyt el.

¹⁴ De Gerlache, *Histoire de Liège depuis César jusqu'à Maximilien de Bavière*, Edition M. Hayez, Bruxelles, 1843, pp. 131 et suiv. „Avant la bataille, un étrange phénomène vint pour quelques instants divertir l'attention des deux armées: c'était un grand combat aérien entre deux troupes de volatiles, dont l'une se composait de corbeaux, et l'autre de milans, d'éperviers et de différents oi-

(milans), ölyvek avagy sólymok (éperviers) és más ragadozó madarak (différents oiseaux de proie) alkotta sereggel, amely megsemmisítő csapást mért rájuk. Érdekes különbség az is, hogy míg Aeneas Sylvius időben kicsit elkülöníti az eseményeket egymástól („Exin parvo tempore interjecto”), addig a krónika szerint a madárháború már a csatára készülők szeme láttára, közvetlenül a harc előtt zajlott le, s mindkét fél kedvező jósjelet látott benne. Persze utólag, mondja a krónikás, már mindenki meg volt győződve róla, hogy az elpusztított *corbeaux* csakis a liège-i polgárságot jelenthette.

A *De Europa* LIII. fejezete a belgiumi eset után tér rá végre tulajdonképpeni témájára, a közelmúlt bolognai eseményeire. Szerzőnk nincs túl nagy véleményrel a bolognai politikai életéről, hiszen szerinte a város egyedül az állhatatlanságban állhatatos, vezetői pedig különböző pártokhoz tartoznak ugyan, de egyformán vérszomjasak. A bemutatott események 1445-ben játszódtak le, amikor Battista Conetoli meghívására, aki akkor a városi tanács feje volt, Annibale I. Bentivoglio, a tulajdonképpeni politikai vezető egy keresztelőre érkezett a Conetolókhoz, s ott merénylet áldozata lett. Saját pártja persze bosszút állt Annibale életéért a Conetoli és a Ghislieri családon, s ekkor a város szinte vezető nélkül maradt. Annibale fia, Giovanni II. még túl kicsi volt a kormányzáshoz, így hívta haza Bologna népe a Piccolomini szövegében is szereplő Sante Bentivogliót, Annibale testvérének, Ercolének a fiát. A történetnek az a része nem teljesen igaz, hogy Sante azt se tudta volna biztosan, hogy ki az apja, s takácsból egyik napról a másikra lett volna lovag, mert ugyan házasságon kívül született, de Firenzében, Cosimo de' Medici udvarában neveltették. Hazatérve Bolognába ő lett tehát unokaöccse, Giovanni II. gyámja, és Bologna vezetője egészen 1463-ban bekövetkezett haláláig, amikor Giovanni vette át helyét Bologna élén.¹⁵

Mint láttuk, a *De Europa* ötvenharmadik fejezetében leírt események mindegyikének van valós alapja, de mivel egymástól időben és térben távol zajlottak le, az olvasó hajlamos valamiféle szándékosságot, allegorikus értelmezés lehetőségét feltételezni velük kapcsolatban. Úgy vélem, a motívum, amely miatt Piccolomini a belga és bolognai történeteket összekapcsolja, az a testvérháború: harc a hangyák között, majd sólymok és hollók háborúja, ezután egy véres csata, amely számtalan áldozatot követel, s végül egy város két vérszomjas vezetőjének politikai csatározása, mely mindkettejük halálához vezet, s egy harmadik személyt juttat hatalomra. Szerintem ezzel a

seaux de proie: après une lutte longue et acharnée, les corbeaux furent presque tous détruits. Chacun se hâta d'interpréter le pronostic en sa faveur; mais depuis la bataille, on convint généralement que les corbeaux ne pouvaient représenter que les Liégeois.” <http://perso.infonie.be/liege06/09neufc.htm#1> Letöltés ideje: 2011. január 31. Itt szeretném megköszönni Natalia Obukowicznak a szöveg pontos értelmezéséhez nyújtott segítségét.

¹⁵ <http://www.webcitation.org/query.php?url=http://it.geocities.com/wbpezz/bolognastoria.htm>. 2012. január 26.

fejezettel és talán a *De Europa* egészével Piccolomini egyik célja, hogy az európai belháborúk ellen emeljen szót, s összefogásra buzdítson egy külső ellenség, a török veszedelem ellen, ahogyan ezt majd a pápai trónra jutva, élete utolsó percéig tettekkel is próbálja megvalósítani.

Aeneas Sylvius Piccolomini mesélő kedve a *De Europa*-ban, de a saját élettörténetét megörökítő *Commentarii* című művében is sokféle történetre kiterjed. Az államok földrajzi jellemzése és a politikai események bemutatása mellett Piccolomini műveiben itt is, ott is helyet kaphat egy kis kuriózum, legyen az szerelmi ügyekről szóló pletyka, különös testi adottságokkal megáldott emberek esetei,¹⁶ vagy éppen, mint fentebb láttuk, egy-egy érdekes állattörténet. Ennek köszönhetően a Piccolomini munkáiból származó idézetek a legváratlanabb helyeken bukkanhatnak fel, nem kevés nyomozási izgalmat adva a kutató számára. Remélem, a fentebb bemutatott, nem csak filológiai érdekességekkel szolgáló madárháború esetével sikerült az ünnevelt kedvében járnom.

Függelék

Aeneas Sylvius Piccolomini, De Bononiensibus et factione inter Baptistam Connetulum et Hannibalem Bentivolum LIII.

In agro Bononiensi pirum quandam aridam ex minoribus formicis pastus causa complures ascendentur supervenire maiores non parvo numero, quae illas partim occiderunt, partim deiecerunt. Post duas ferme horas tanta minorum formicarum vis exorta est, ut totus ager nigro tectus agmine videretur, accessere stipatae omnes, et arboris undique stipitem circundantes paulatim ascendere coeperunt.¹⁷ Maiores formicae ubi hostes adesse animadverterunt, conglobatae superne pugnam expectaverunt. Postquam simul acies convenere, commisso praelio maiores morsu rabido, modo illas, modo istas e minoribus interemere, totoque brevi spacio confecerunt, ut cadentium morientiumque cumulus ad piri radices non parvus in terra succreverit. Sed cum pertinacius instarent minores: semperque acies aciem praemeret, vigintique aut plures unam ex hostibus circumdarent, et a tergo et a fronte pugnantes, undequaque latera confoderent, victae tandem maiusculae et ad unum omnes necatae; illati prius temere praelii poenas dedere. Haec acta sunt, spectantibus Romanae ecclesiae copiis, cum Petri cathedram Eugenius quartus teneret,¹⁸ ea nobis qui se vidisse ait vir fide dignus et auctoritate retulit Nicolaus Pistoriensis utroque iure consultus, qui tum in castris apostolicis Nerii Senensis epidices agebat.¹⁹ Simile hoc illi est, quod in Gallia Belgica non longe ab urbe Leodio constanti fama gestum ferunt,²⁰ nidum sive in rupe sive in arbore falco sibi paraverat, ovaque; fovens pullos avidus expecta-

¹⁶ Lásd például a *Commentarii* IV. könyvének 32. fejezetét sienai hűtlenségi ügyekről. A *De Europa* LVI. fejezetében egy piombinói fekete, „aethiopus” gyerek születéséről, illetve a Sienáról szóló LV. fejezetben egy hermafrodita haláláról számol be Piccolomini.

¹⁷ Margón: Mira formicarum pugna.

¹⁸ IV. Jenő pápa (1431–1447).

¹⁹ M, H Nerii Senensis episcopi vices agebat.

²⁰ Margón: Praelium inter Falcones et corvos.

bat. *Hunc Corvi supervenientes loco deturbavere, ovis ejus effractis ac voratis. Spectaverunt id ex proximo bubulci,*²¹ *fugientemque trepidum Falconem annotavere. Postridie (mirabile dictu) Falcones Corvique quasi ex toto orbe ad pugnam vocati, isti septentrionalem,*²² *illi meridionalem partem tenentes, ordinatis aciebus et tanquam rationis capaces essent, aliis*²³ *qui cornua observarent, aliis qui media ducerent agmina dispositis, atrox ac ferocissimum praelium in aere commisorunt.*²⁴ *In quo cum modo Corvi, modo Falcones cederent et iterum resumptis*²⁵ *viribus, certamen instaurarent, totus undique subjectus ager et pennis et cadaveribus obtectus est. Ad extremum victoria penes Falcones fuit, qui non solum rostris, sed etiam unguibus accerrime decertantes, corvos omnes ad internecionem delevare. Exin parvo tempore interjecto, cum duo de Leodiensi ecclesia contententes, alter a Gregorio tertio decimo, alter a Benedicto duodecimo in episcopum electus, erant enim inter illos de Romano Pontifice disceptantes*²⁶, *ambo cum copiis in eundem locum pugnaturi venerunt. Joannes dux Burgundiae alterum armis iuvit, alterum Leodiensis populus sequebatur. Pugnatum*²⁷ *est collatis signis summa utrinque*²⁸ *contentione, horrendum cruentumque praelium factum. In quo tandem victor Ioannes dux triginta milia*²⁹ *hostium cecidit.*³⁰ *Memorabile*³¹ *ejus rei fanum conditum est, quod nos illac postea transeuntis caesorum ossibus plenum vidimus. Sed de illo Falconum atque Corvorum suam cuique opinionem relinquimus, veri periculo penes [452] famam dimisso. Bononia quae non tam studiorum mater, quam seditionum altrix appellari potest, soror et ipsa civitatis Genuae, ac solius inconstantiae constans, cum*³² *factionem Lambecariam non sine caede multosque cives domo pepulisset, Comum Cinetulorum*³³ *consilio regi cepit. Principes factionum Baptista Conetulus et Hannibal Bentivolus fuere, ambo sanguinarii, ambo paratis*³⁴ *caedibus*³⁵ *insignes, qui licet simul comparatus*³⁶ *sacramento iuncti essent, nihil tamen inter se meliores fuere: nam*³⁷ *Hannibal levato de sacro fonte Baptistae filio, visurus puerperam, compatrem sequitur, eique manu presso pro novo nato congratulatur, ab irruentibus ex improvviso Baptistae satellitibus obtruncatur*³⁸, *ut manifeste apparverit Baptismi sacramentum non tam foederis retinendi, quam caedis patrandae causa a Baptista quaesitum fuisse: sed non inulta*³⁹ *mors Hannibalis fuit, nam*⁴⁰ *qui partes eius sequebantur, sumptis paulo post armis*

²¹ *M* bubulo.

²² *M* septentrionem.

²³ *M* új mondat.

²⁴ *M*, *B2* és *H* commiserunt.

²⁵ *H* redemptis.

²⁶ *M* (erat enim inter illos de Romano Pontifice disceptatos), *H* (erat enim inter illos de Romano Pontificio discrepatio).

²⁷ *M* az előzővel egy mondatban.

²⁸ *H* utriusque.

²⁹ *M* xxx.milia; *B2* millia.

³⁰ *B2* caecidit.

³¹ *M* az előzővel egy mondatban.

³² *M* új mondat.

³³ *M* Connetulorum. Ez a helyes olvasat is.

³⁴ *M*, *B2* patris.

³⁵ *B2* coedibus.

³⁶ *B2* compatratus.

³⁷ *M* új mondat.

³⁸ *M* obtruncatur.

³⁹ *M* multa.

⁴⁰ *M* új mondat.

fugatis adversariis, plateam obtinuerunt. Baptista iudicio⁴¹ tandem puerili in specu quodam subterraneo, cum plerisque complicitibus suis latitans, repertus, et fumo compulsus exire, mox pluribus vulneribus confossus est. Cadaver eius in forum tractum, et diu ludibrio habitum, cum plerique more ferarum cor eius dentibus laniassent, cruoremque bibere non horruissent, tandem exustum est.⁴² Apud Florentiam per id tempus Xanthus latebat Herculis Bentivoli, quem quondam Eugenius Pontifex Maximus interfici sive iusserat sive permiserat, filius extra matrimonium natus, pauperem vitam in lanificii exercitio ducens, nec satis gnarus quo patre genitus esset: hunc Bononienses ex vestigio vocant, recusantem, et quodammodo invitum in patriam ducunt, equitem ex lanifice faciunt, tutorem Hannibalis filio reipublicam principem tradunt. Cuius ea in rebus adversis fortitudo, ea in secundis moderatio hactenus ostensa est, ut Herculis filium omnes norint, qui cum exules per prodicionem nocte quadam urbem intrassent, ac exercitus rumore quasi victores insultassent, haud quaquam destitutus animo, excitis amicis, correptis armis, in eos prosiliit, nec mora victos, caesis captisque pluribus ex civitate deturbavit. Bessarion eo tempore Cardinalis Nicenus, natione Graecus, prudentia singulari, et nostra suaeque lingua peritissimus, Nicolai quinti Pontificis Maximi in ea urbe vices gerebat, qui usque ad ipsius pontificis obitum legatione functus, nobilitati plebique iuxta charus fuit, quamvis eo deducta civitas est, ut legati Papae rogare magis quam imperare queant, quod plane nunc experitur Ludovicus sanctorum quatuor coronatorum Cardinalis legatus, qui quamvis ingenio valet, et ea praeditus est autoritate, quae summi sacerdotis nepoti deberetur, non plus tamen in urbe potest quam senatui placet et Xantho.

⁴¹ *M* in iudicio.

⁴² Margón: Horrenda in cadaver savities.